

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

הרב יצחק בירך דסקל

טל: 0527611435 | פקס: 0722579363 | y.b.daskal@gmail.com

בס"ד, גליון קסב, פרשת ויקהל, תשע"ו

בית הוראה "בינת המשפט" לעניני ממונות

גליון קסב

לוה שפורע שוב הלואתו, כדי לקבל הלואה - האם הוי רבית

ובו יבואר: א. אם מסופק כמה היתה ההלואה, האם מותר לפרוע יותר מספק. ב. אם הלואה יודע שפרע, והמלוה טוען שלא פרע, האם מותר לפרוע שוב לרצותו. ג. הנותן מתנה למלוה בשביל שילוו, האם הוי אבק רבית או ריבית קצוצה. ד. לא אסרה תורה אלא ריבית הבאה מיד הלואה ליד המלוה.

הנידון

"לוייתי מראובן עשרת אלפים דולר ללא שטר וללא עדים. אנו ידידים טובים. לאחר חצי שנה פרעתי את ההלואה. להפתעתי, פנה אלי ראובן לאחר כמה חודשים, ושאל אותי מתי אפרע את ההלואה, אמרתי לו, שפרעתי אותה ולא האמין לי. הלכנו לרב, ופסק שהמוציא מחבירו עליו הראיה, והנני פטור. לפני כמה שבועות הייתי זקוק להלואה גדולה, וביקשתי מראובן שוב הלואה, אמר לי ראובן, אני מסכים להלוות לך, אבל בתנאי שתפרע את הלואה הראשונה, כי ברי לי שלא פרעת לי את ההלואה הראשונה, והנני רוצה להצילך מאיסור גזל. אני יודע בודאות שפרעתי את ההלואה. למרות זאת הסכמתי לפרוע שוב את ההלואה, וסיכמנו כי אפרע את ההלואה הראשונה [שוב], ואקבל מאה אלף דולר הלואה חדשה, אלא שאני חושש מאיסור ריבית, שהרי ברי לי שפרעתי, ואני משלם עשרת אלפים דולר אך ורק כדי לקבל הלואה חדשה, אם כן ריבית הוא. האם מותר לי לעשות זאת".

תשובה

יש להסתפק בזה. וצריך עיון בזה.

ביאור התשובה

האם מותר לפרוע שוב, לרצות את המלוה

לפני שנבוא לבאר ספק דידן, יש לבאר האם מותר ללוה לפרוע לחבירו עוד פעם, כדי לרצות את המלוה, ולא על תנאי שילוונו עוד פעם. והנה נתבאר בסימן קסא, שלתת מתנה לאחר שכבר פרע החוב, ואינו מתכוון בשכר מעותיו, מותר ללא ספק לכל הדעות, וכן פסק המחבר. לפי זה בנידון דידן שאינו מוסיף לו עבור שכר מעותיו, אלא

"פורע" לו לרצותו עוד פעם, ואינו בתורת מתנה, לכאורה ודאי מותר. אלא שמכל מקום יש להסתפק בזה, דבאמת אינו נותן לו מתנה על מעותיו, אלא בתורת פרעון לדעת המלוה, ולפי דעת הלואה הוא פורע יותר ממה שהלוהו, אם כן יש לדון האם לא מחזי כרבית מצד הלואה ואסור לתת זאת.

והנה אם מפרש לו ואומר לו בלשון זה:

"דע לך, שכיון שעל פי הלכה אני פטור לשלם לך, כי כבר פרעתי, וכן נפסק ההלכה שאני פטור, לכן אינני פורע לך חוב בתורת פרעון אלא בתורת מתנה בלבד". היה מותר ללא ספק, אלא שבאופן דידן, המלוה דורש שיפרע מדין פרעון חוב, כדי שלא יהיה עליו גזל, בזה יש להסתפק האם יש חשש רבית. ומכל מקום, גם בזה יש לתקן להם, שיאמר המלוה, שלאחר שיתן לו המתנה, יעשה מחילה על החוב, ובאופן זה יצאנו ידי כל הדעות. מכל מקום, יש להסתפק אם אינו מפרש כן, אלא בסתם פורע, האם יש בזה איסור אבק רבית.

פורע חוב עוד פעם האם יש חשש רבית

ומצאנו שרבותינו הראשונים והפוסקים, דנו האם מותר לפרוע מחמת ספק מחשש רבית.

דהנה הראב"ד (תשובות ופסקים סימן קמ. והוא בתמים דעים סימן ס) כתב על אחד שלוח כספים מהרבה גויים ומישראל, ועסק בכל המעות והרויח בהם, ואינו יודע כמה הרויחו מעות הישראל, ורוצה לפרוע מספק הרבה, כדי לצאת ידי שמים. וכתב על דין זה הראב"ד, ז"ל: "ואם יערבם הנפקד בהלוואותיו, שלא ידע איזה מלוה מאותן שהגויים חייבים לו היא מאלו המעות, ואיזו ממעות שלו, ונותן מספק לבעל הממון קצבה, אף על פי שמסופק אם הרויחו מעותיו של מפקיד כל כך, אין בזה איסורי רבית, כל זמן שלא נתברר לו שלא הרויחו מעותיו כך, שהרי לצאת ידי שמים חייב ליתן לו כל קצבותיו, כיון שהוא מסופק אם חייב לו ואם לאו, והוא הנפקד ימחול לו למפקד, שלא יהא עליו עונש גזל ורבית במה שנותן לו לצאת ידי שמים מספק" עכ"ל.

ומה שכתב שחייב לצאת ידי שמים לפרוע מספק הרבה, בודאי אין כונתו חובה ממש כלפי שמים, דהאומר איני יודע אם הלוייתי (בבא קמא קיח, א) פטור אף לצאת ידי שמים, אלא כונת הראב"ד, שכיון שהוא מסתפק, ראוי לו ידי שמים לצאת ידי הספק [ומישוב מה שהקשה המגיה על דברי הראב"ד שם].

בינת המשפט

ענייני ממונות אקטואליים

דין ריבית מוקדמת

וכדי לבאר ספק דידן, יש לבאר האם מותר לתת כסף לחבירו כדי לקבל הלואה. וצדדי הספק, האם הוי ריבית דאורייתא, שהרי קצץ עמו לשלם לו סכום מסויים כדי לקבל הלואה, והיא ריבית קצוצה, או דלמא, כיון שאינה שכר המתנת מעות, שהרי לא משלם לו לאחר שלוחה ממנו על שכר ההלואה, אלא משלם לפני כן, אינה אלא ריבית דרבנן.

ודין זה מבואר בבבא מציעא (עה, ב), שהנותן מתנה למלוה כדי שילוונו הוי ריבית מוקדמת וז"ל "רבן גמליאל אומר: יש ריבית מוקדמת, ויש ריבית מאוחרת. כיצד, נתן עיניו ללוות הימנו, והוא משלח לו ואומר: בשביל שתלוני - זו היא ריבית מוקדמת" ע"כ. וכן פסק המחבר (יורה דעה, סימן קס"ו), ומפרש שהוא אבק ריבית, וז"ל "אסור להקדים הרבית או לאחר אותו. כיצד, נתן עיניו ללוות ממנו והיה משגר לו דורון (ופירש בשביל שילווהו, (טור וכב"י שכ"ג מרא"ש), או שהוא מתנה מרובה דמסתמא הוי כאילו פירש לו) (שם בשם סמ"ג) בשביל שילווהו זו היא ריבית מוקדמת כו' ואם עבר ועשה כן, הרי זה אבק ריבית" עכ"ל.

העולה מזה: הנותן למלוה מתנה לפני ההלואה בשביל שילוונו, הוי ריבית מוקדמת, והיא אבק ריבית.

מתנה לחבירו על תנאי שילוונו – הוי ריבית קצוצה

ואף שנתבאר שהנותן מתנה לפני ההלואה הוי ריבית מוקדמת, יש לבאר מה הדין אם אינו משגר מתנה בסתם, אלא נותן לו מעות בתנאי שילווה לו, האם הוי ריבית קצוצה.

וראיתי שהגאון רבי ישראל איסר בן רבי זאב וולף מוניצא זצ"ל בספרו שער דעה, מבאר, שהיא ריבית קצוצה. וראינו להעתיק לשונו הזהב וז"ל "על כן נראה לי, דלכך לא הוי הכא ריבית דאורייתא [בדין המחבר (שם)], דהכא מיירי שהלוח משגר לו מתנה בשביל שילווהו, ואינו תולה המתנה בתנאי שילווהו דוקא, דאם כן הוי ליה למימר על מנת שתלוני ולהתנות עמו גם כן כמה תהיה ההלואה ולא יזוז זמן, אלא ודאי דבכהאי גוונא הוי ריבית קצוצה, אלא דהכא מיירי שנותן לו מתנה בשביל שהמלוה יגמול עמו גם כן חסד וילווהו אחרי כן, אבל אם גם לא ילווהו אחרי כן, יהיה גם כן המתנה מתנה, ולכך לא הוי ריבית קצוצה, דהא נותן לו הדבר במתנה גמורה אף אם לא ילווהו אחרי כן, ולכך דקדקו הרמב"ם והמחבר 'והיה משגר לו דורון' משום דמיירי ששגר לו בתורת מתנה, אף אם לא ילווהו אחרי כן, אבל אם הלוח אומר לו הילך ד' זוז על מנת שתלוני, אף שנותן לו קודם ההלואה, הוי ריבית קצוצה, כך נראה לפי עניות דעתי ברור" עכ"ל.

הנה מבואר בדברי הראב"ד, שהפורע מספק לצאת ידי שמים, אפילו שאינו חייב לצאת ידי שמים לא הוי ריבית, כיון שפורע לצאת ידי שמים. עוד מבואר, דאפילו בפורע מספק, אם באמת לא היה חייב לשלם, הוי ריבית, לכן צריך הלוח למחול למלוה שלא יהיה עליו עונש גזל וריבית. אבל כשהלוח מוחל אז מה שנותן למלוה הוא בתורת מתנה ולא בתורת ריבית וגזל.

ולפי זה, בכל אופן שאומר איני יודע אם התחייבתי, דפטור אף לצאת ידי שמים, או בכל קים לי שיכול להחזיק מעותיו ואינו צריך לפרוע אפילו לצאת ידי שמים, אם פורע, לא הוי ריבית, וכן פסק בפשיטות בברית יהודה (חלק א פרק ה הערה לה).

העולה מזה: הפורע סכום גדול כדי לצאת מחמת ספק, או באופן שאומר איני יודע אם התחייבתי, דפטור אף לצאת ידי שמים, או בכל קים לי, שיכול להחזיק מעותיו, ואינו צריך לפרוע אפילו לצאת ידי שמים, אם פורע, לא הוי ריבית, אבל צריך הלוח למחול למלוה, שלא יהיה חשש גזל וריבית, אלא נתינה בתורת מתנה - אם באמת פטור.

הפורע באופן שיודע בודאי שפטור

ולכאורה לפי זה דוקא אם מסופק, ורוצה לצאת ידי שמים מותר לפרוע יותר, ואין חשש ריבית כיון שפורע כדי לצאת ידי ספק וידי שמים. ואף על פי שאינו חייב אפילו לצאת ידי שמים, מכל מקום מידת חסידות היא לצאת ידי שמים. אבל באופן שברי לו שפטור לשלם, ואין לו ספק בדבר, ואינו רוצה לצאת ידי שמים, אלא כונתו רק לרצות את המקבל שברי לו בטעות - לפי ידיעת הלוח - שלא פרע לו את החוב, לכאורה אסור לפרוע כי יש חשש ריבית.

אבל נראה דבאופן שיודע בודאות שפרע, בודאי מותר, שהרי נותן רק לשם מתנה, ודוקא כשמסתפק כמה לפרוע, ופורע בתורת פרעון, בזה מחדש הראב"ד דאפילו באופן זה מותר. אבל כשיודע בודאות שפרע, וחוזר ופורע לרצות את המלוה, אין לזה ענין לריבית כלל. ועוד, הרי המלוה ברי לו שלא נפרע חובו, ואינו מקבל ריבית לפי דעתו, והלוח ברי לו שכבר פרע, ונותן לשם מתנה, כי כבר ברי לו שפרע ואינו נותן בשכר מעות, שהרי המלוה ברי לו שלא נפרע חובו, אלא על כורחך נותן לרצות את המלוה, לפיכך פשיטא דפטור.

העולה מזה: באופן שיודע בודאות שפרע, בודאי מותר: א שנותן רק לשם מתנה, ואין לזה ענין לריבית כלל. ב. כיון שהמלוה ברי לו שלא נפרע חובו, ואינו מקבל ריבית לפי דעתו, והלוח ברי לו שכבר פרע, ונותן לשם מתנה.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

העולה מזה: באופן שפועל הלואה, שברי לו שפרע אותה, ופורע לרצות את המלוה, על תנאי שהמלוה ילווה הלואה אחרת, יתכן שמותר, כיון שהמלוה לפי דעתו, אינו מקבל מתנה אלא פרעון חוב ישן.

לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה

והנה גרסין בבבא מציעא (סט, ב) "אמר רבא: שרי ליה לאיניש למימר ליה לחבריה: הילך ארבעה זוזי ואוזפיה לפלניא זוזי, לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה" ע"כ. [פירוש: אמר רבא מותר לאדם לומר לחבירו קח ארבעה זוזים ותלוה לפלוני מעות, לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה]. מבואר, דאם הלואה אינו מוציא מעות מכיסו, לא אסרה תורה רבית. וכן פסק המחבר (יורה דעה קס, יג). ולכאורה, אם הלואה מוציא מעות, אלא שהמלוה לא מקבל, אסור, כדפסק המחבר (יורה דעה קס, יד) "אסור לומר: אלוך מנה על מנת שתתן זוז לפלוני כו' אף על פי שאינו חייב לו, ורבית קצוצה הוא" ע"כ. וגם כאן לפי דעת המלוה לא מקבל ריבית.

אבל באמת, הטעם מבואר בתוס' (בבא מציעא עא, ב ד"ה מצאו), ובדברי הראשונים, דטעם האיסור באופן זה אינו אלא מפני שמדין ערב, המלוה קיבל את המעות. לפי זה, בנידון דידן שהמלוה לא מקבל ריבית לפי דעתו, כי ברי לו שלא נפרע חובו, הרי לא קיבל ריבית ואין כאן נשך, ואף על פי שהלואה ברי לו שפרע, והוא נותן מתנה להלוות לו, מכל מקום הריבית אינה באה ליד המלוה, כי לפי דעתו לא קיבל מתנה אלא רק פרעון הלואתו, זה הנראה לכאורה בזה.

אלא שצריך עוד עיון בזה. דהרי סוף כל סוף, הלואה לפי דעתו, דברי לו שפרע, הוא נותן למלוה ריבית, והריבית באה מהלואה למלוה. אלא שמכל מקום יש סברא לומר להפך, דכיון שהמלוה טוען ברי שלא קיבל, אף על פי דעל פי הלכה אינו יכול להוציא ממנו מהלואה, מכל מקום לפי דעת המלוה אינו מקבל ריבית, אלא מקבל בחזרה את הלואתו, וכיון שיודע הלואה שהמלוה טוען ברי, אם כן יהיה מותר למלוה לתת ללוה פרעון חובו, דלפי דעת המלוה אינו מקבל ריבית. וצריך עיון בזה.

העולה מזה: ואף על פי שלא אסרה תורה אלא ריבית הבאה מהלואה למלוה, ואם כן המלוה לא מקבל הריבית, מכל מקום יש צד לאסור, כי הלואה לפי דעתו משלם ריבית על תנאי לקבל הלואה.

וכן כתב הגאון רבי עקיבא איגר (יורה דעה, קס, ו) וז"ל "והיה משגר ליה דורון ופירש בשביל שילוהו. נראה לעניות דעתי דזהו דוקא בשולח לו דרך מתנה ומבקש ממנו שילוהו בשביל זה, והוא דרך שוחר בעלמא. אבל אם התנה על מנת שילוהו, אם כן אם אינו מלוה, צריך להחזיר, ובשעת הלואה הוי כנותן לו, ודומה כאומר חוב שאצלי מחול לך בתנאי שתלויני, דהוי כאומר אם תלויני החוב מחול לך דהוי רבית קצוצה, כמו שכתב בבית יוסף כך נראה לעניות דעתי" עכ"ל. וכן כתב החות דעת (שם, ביאורים ס"ק ג) דאם נותן לו מתנה על תנאי שילונו הוי רבית קצוצה מדאורייתא. [וכן פסק בפשיטות בברית יהודה חלק א פרק ה הלכה ד].

הנה נתבאר, שהנותן מתנה לחבירו על תנאי שילונו הוי ריבית קצוצה, ואין הבדל בין אם המלוה ביקש שהלואה יתן לו כדי שילונו, או להפך, לעולם, אם נותן מעות או מתנה על תנאי שילונו, הוי רבית קצוצה.

העולה מזה: הנותן מתנה לחבירו כדי שילונו, ואינו עושה עמו תנאי, מה יהיה במתנה אם לא הלוהו, אין המקבל חייב להחזיר את המתנה. לפיכך אם הלוהו, לא הוי רבית קצוצה אלא אבק רבית. אבל אם התנה עמו שנותן לו כדי שילונו, הוי רבית קצוצה, בין אם המלוה ביקש שיתן לו, ובין אם הלואה מעצמו מבקש לתת לו מתנה כדי שילונו.

הספק בנידון דידן - דהמלוה לדעתו אינו מקבל ריבית

והנה בנידון דידן, דברי ליה שכבר פרע, כבר נתבאר שמותר לפרוע שוב אם כונתו לרצות את המלוה, כיון שאינו שכר מעותיו. אבל כיון שחוזר ופרוע כדי שילונו, לכאורה הוא ממש נותן מתנה כדי לקבל הלואה, והרי היא רבית קצוצה ממש, ואפילו אם נאמר דהמוציא מחבירו עליו הראיה פטור רק מן הדין, אבל יש עליו ממדת חסידות לשלם לחבירו [כפי שהאריכו בזה הפוסקים], מכל מקום, הרי אנן סהדי שלא רצה לתת לו כדי לצאת ידי שמים, אלא כל נתינתו היא אך ורק כדי לקבל הלואה חדשה, אם כן הרי זה ממש נותן מתנה לקבל הלואה, דהיא ריבית קצוצה.

אבל מכל מקום יש לחלק בזה, דבנותן מתנה על תנאי שילונו, המלוה מקבל מתנה גם לפי דעתו, שיודע שאין הלואה חייב לו ושנותן לו רק על מנת שילונו, מה שאין כן בנידון דידן, המלוה ברי לו שאינו מקבל מתנה, והוא רק מקבל את הלואתו הראשונה, ומציל את הלואה מאיסור גזל, לפיכך יש לדון בזה האם באופן זה יש לאסור, דדלמא לא אסור רבית אלא היכא דהמלוה מקבל ריבית, אבל היכא דהמקבל - לפי דעתו - אינו מקבל ריבית, אין איסור ריבית בזה אפילו על הלואה, כיון שמצד המלוה אין כאן ריבית.

בינת המשפט

עניני ממונות אקטואליים

דינים העולים:

ד. הנותן מתנה לחבירו על תנאי שילוהו, אם לא הלוהו, חייב להחזיר לו המתנה. ולכן, אם הלוהו, הוי רבית קצוצה.

ה. הפורע חובו שפטור לפרוע על תנאי שהמלוה ילוהו עוד הלואה יש להסתפק אם מותר כיון שלדעת המלוה אינו מקבל ריבית דחייב לו או שהיא ריבת קצוצה כיון שלפי דעת הלוח היא מתנה על תנאי שילונו.

א. הרוצה לפרוע לחבירו חוב שפטור לפרוע מן הדין, ואפילו ידי שמים פטור, אלא שראוי לצאת ידי שמים, מותר לפרוע, ואין בזה אפילו אבק ריבית. ומכל מקום, ימחול למלוה, כדי שלא יכשל באיסור גזל או ריבית.

ב. מותר לתת מתנה למלוה על הלואתו, לפי התנאים המבואר בסימן קסא.

ג. הנותן מתנה לחבירו בשביל שילונו, ולא עשה תנאי עמו. אם לא הלוהו, אינו חייב להחזיר לו את המתנה. ולכן, אם הלוהו, אינה אלא אבק ריבית.

ג' חלקים "בינת המשפט" - סימנים א-ק, וספר המפתח

אפשר לקבל חינם את שלושת חלקי "בינת המשפט" הכוללים את סימנים א – ק, בכל חלק חמישים סימנים. וכן ספר המפתח לכל חלקי בינת המשפט, במייל y.b.daskal@gmail.com
אפשרות להנצחה בגליונות ובספרים שיצאו לאור. וליעוץ בכל סכסוכי ממונות, ועריכת הסכמים.